੦੦੧

ਧਰਮ

(ਲੇਖਕ: ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ)

ਧਰਮ ਇੱਕ ਧਾਰਨਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਰੱਬ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦਾ ਮੂਲ ਇੱਕ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਨਾਲ ਇਕਮਿੱਕ ਹੋਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਇਆ ਦਾ ਸੋਮਾ, ਦਇਆ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। **"ਧੌਲ ਧਰਮੁ ਦਇਆ ਕਾ ਪੂਤ"**, ਦਇਆ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਹੈ। ਸੰਤੋਖ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਤਿ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਤਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਤਿਨਾਮ ਹੈ।

ਧਰਮ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰਮਕਾਂਡ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਭਰਮਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਲ ਮੇਲਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਭਰਮ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਵਿਗਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ ਸਗੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋਣ ਦੀ ਸੁੱਚਜਤਾ ਬਖ਼ਸ਼ਦਾ ਹੈ।

ਧਰਮ ਇੱਕ ਅਗੰਮੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਉਤੇ ਦਇਆ ਕਰਨ ਲਈ ਪਸੀਜਦਾ ਹੈ ਉਦੋਂ ਧਰਮ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਧਰਮ ਦੀ ਹੀ ਅਵੱਸਥਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਮੀ ਰੂਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਲਪ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਈ ਗਈ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਧਰਮ ਦਾ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਧਰਮੀ ਜੀਵ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਕੋਮਲਤਾ ਖੁਸ਼ਬੋ ਬਣ ਕੇ ਫੈਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਖੁਸ਼ਬੋ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ, ਬੰਧਨ ਜਾਂ ਕੋਈ ਕੈਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਬਿਲਕੁੱਲ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਧਰਮ ਸਫ਼ਲ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦਾ ਵੱਲ ਹੈ। ਧਰਮ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਭ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੱਲ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਕੀਤੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਹੀ ਤੇ ਜਾਇਜ਼ ਇਵਜਾਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਤੋਂ ਇਨਸਾਫ਼ ਪਸੰਦ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਨਸਾਫ਼ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਕੁ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧ ਤੇ ਜਦੋਂ ਪੜਦਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਤਰੱਦਦ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਫਲ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਵਿਉਂਤਾਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਗੋਂਦਾਂ ਗੁੰਦਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰੋਖੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨਿਆਂ ਪਸਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਇੰਜ ਕਹੀਏ ਕਿ ਨਿਆਂ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਿਆਂ ਦੀ ਹਾਨੀ ਧਰਮ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੈ। ਨਿਆਂ ਧਰਮ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਨਿਆਂ ਧਰਮ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਪਸਾਰੇ ਵਿੱਚ ਨਿਆਂ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਨਿਆਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਓਪਰੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਾਬਰ ਤੇ ਅਨੁਆਈ ਬੰਦਾ ਵੱਧ ਫੁਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਹੁੰਦਾ ਐਸਾ ਨਹੀਂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਹਿਜ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਵੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿੱਠ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿੱਠ ਕਰਨਾ ਰੱਬੀ ਗੁਣ ਹੈ। ਇਹ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਨਿਆਈਂ ਹੈ। ਖਿਮਾਂ ਤੇ ਧੀਰਜ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਗੁਣ ਹਨ। ਇਹ ਨਿਆਂ ਦੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਇਵਾਚੀ ਹਨ। ਅਨਿਆਂ, ਨਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਨਿਆਂ ਰੱਬ ਰੂਪ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਧਰਮ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਹੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ। ਨਿਆਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ।

- ਹਰਿ ਕਾ ਏਕੁ ਅਚੰਭਉ ਦੇਖਿਆ ਮੇਰੇ ਲਾਲ ਜੀਉ ਜੋ ਕਰੇ ਸੁ ਧਰਮ ਨਿਆਏ ਰਾਮ॥
ਹਰਿ ਰੰਗੁ ਅਖਾੜਾ ਪਾਇਓਨੁ ਮੇਰੇ ਲਾਲ ਜੀਉ ਆਵਣੁ ਜਾਣੁ ਸਬਾਏ ਰਾਮ॥
ਆਵਣੁ ਤ ਜਾਣਾ ਤਿਨਹਿ ਕੀਆ ਜਿਨਿ ਮੇਦਨਿ ਸਿਰਜੀਆ॥
ਇਕਨਾ ਮੇਲਿ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਹਲਿ ਬੁਲਾਏ ਇਕਿ ਭਰਮਿ ਭੂਲੇ ਫਿਰਦਿਆ ॥ (੫੪੧)

ਇਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਜੀਵ ਜੰਤ, ਰੁੱਖ, ਬ੍ਰਿਖ, ਬਨਸਪਤੀ, ਗਿਰਿ, ਮੇਰ, ਪਹਾੜ, ਨਦੀਆਂ, ਨਾਲੇ, ਸਮੁੰਦ, ਆਕਾਸ਼, ਪਾਤਾਲ, ਪੁਰੀਆਂ ਤੇ ਭਵਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਅਖਾੜਾ ਹੈ।

ਆਵਣ ਜਾਣ, ਭਾਵ ਆਵਾਗਵਨ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ ਧਰਮੀ ਜੀਵ ਜਦ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਨਾਂ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ, ਹੱਠ ਧਰਮ ਵਾਲਾ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬੁੱਝਦਾ, ਉਹ ਭਾਣੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਆਵਾਗਵਨ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਉਮੈ ਵਾਲਾ ਭਰਮਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

– ਹਉਮੈ ਬੂਝੈ ਤਾ ਦਰੁ ਸੂਝੈ॥ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣਾ ਕਥਿ ਕਥਿ ਲੂਝੈ॥ (੪੬੬)

– ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੁਝੈ ਤ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ॥ (੧)

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਕਿੱਥੇ ਕੁ ਅੰਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਲਕੁੱਲ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਭਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੀ ਪਤਾ, ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਅਖਾੜਾ ਰਚਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਇਹ ਖੇਡ ਕਰਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸਾਰੇ ਖੇਡ ਤਮਾਸ਼ੇ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਸਾਰੀ ਰਮਜ਼ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ, ਨਾਨਕ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਸੱਚ ਦੀ ਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਫੁਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੋ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਧਰਮ ਨਿਆਂ ਹੈ।

– ਅੰਤੁ ਤੇਰਾ ਤੂੰਹੈ ਜਾਣਹਿ ਤੂੰ ਸਭ ਮਹਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਏ॥
ਸਚੁ ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸੁਣਹੁ ਸੰਤਹੁ ਹਰਿ ਵਰਤੈ ਧਰਮ ਨਿਆਏ॥ (੫੪੨)

ਜੋ ਉਪਜਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ ਤੇ ਬਿਨਸ ਜਾਏਗਾ। ਜੋ ਬਿਨਸਣਹਾਰ ਹੈ, ਉਹ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਝੂਠ ਹੈ, ਮਿਥਿਆ ਹੈ, ਅੱਜ ਜਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਉਸ ਨੇ ਕਾਲ ਦੇ ਵੱਸ ਪੈ ਹੀ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਦਾ ਕਰਤਾ, ਕਰਤਾ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਹਰਤਾ ਵੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਹੈ ਸੀ, ਤੇ ਜਦੋਂ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਦੋਂ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਸੱਚ, ਸਦਾ ਸੱਚ ਜਾਂ ਤ੍ਰੈਕਾਲ ਸੱਚ ਆਖਦੇ ਹਨ।

– ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ॥ ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ॥ (੧)

ਇਹ ਆਦਿ ਸੱਚ ਆਦਿ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਆਦਿ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਆਦਿ ਧਰਮ ਜਾਂ ਆਦਿ ਮੱਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਬਿਆਨਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

– ਸਿਧਾਸਣਿ ਸਭਿ ਜਗਤਿ ਦੇ ਨਾਨਕ ਆਦਿ ਮਤੇ ਜੇ ਕੋਆ॥(ਭਾ: ਗੁ: ਵਾਰ ੧,ਪਉੜੀ ੨੭)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਧਰਮ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸੁਮੱਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਫੁਰਮਾਂਦੇ ਹਨ:

– ਕਹਤਉ ਪੜਤਉ ਸੁਣਤਉ ਏਕ॥ ਧੀਰਜ ਧਰਮੁ ਧਰਣੀਧਰ ਟੇਕ॥
ਜਤੁ ਸਤੁ ਸੰਜਮੁ ਰਿਦੈ ਸਮਾਏ॥ ਚਉਥੇ ਪਦ ਕਉ ਜੇ ਮਨੁ ਪਤੀਆਏ॥ (੬੮੬)

ਧੀਰਜ ਧਰਮ ਦਾ ਧਾਰਣੀ ਸਵੱਛ ਸੱਚਾ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੈਲ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ਇਸ ਅਵੱਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਦਾ ਨੇੜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਭਰਮ ਕਰਮ ਅਤੇ ਭਉ ਭਰਮ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

– ਸਾਚੇ ਨਿਰਮਲ ਮੈਲੁ ਨ ਲਾਗੈ॥ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਭਰਮ ਭਉ ਭਾਗੈ॥
ਸੁਰਤਿ ਮੂਰਤਿ ਆਦਿ ਅਨੂਪੁ॥ਨਾਨਕੁ ਜਾਚੈ ਸਾਚੁ ਸਰੂਪੁ॥ (੬੮੬)

ਇਹ ਅਟੱਲ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਸਰਬ ਧਰਮ ਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦਾ ਦਾਤਾ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਉਮੈ ਜਾਂ ਆਕੜ ਨਾਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਜਾਈਦਾ ਹੈ, ਦੂਰੀ ਹੋਰ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਵ-ਸਾਗਰ ਬਿਖਮ ਤੇ ਅਸਗਾਹ ਹੈ। ਔਖਾ ਤੇ ਬਿਖੜਾ ਰਾਹ ਹੈ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਭੇਟਣ ਨਾਲ ਮਾਂਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਲ ਉਤਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗੇ ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭਗਤੀ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਣ ਗਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਸਾਲਾਹ ਨਾਲ ਉਹ ਮਨ ਵਿੱਚ ਘਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅੰਤਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

– ਪ੍ਰਭ ਦਾਤਉ ਦਾਤਾਰ ਪਰ੍ਹਿਉ ਜਾਚਕੁ ਇਕੁ ਸਰਨਾ॥ ਮਿਲੈ ਦਾਨੁ ਸੰਤ ਰੇਨ ਜੇਹ ਲਗਿ ਭਉਜਲੁ ਤਰਨਾ॥
ਬਿਨਤਿ ਕਰਉ ਅਰਦਾਸਿ ਸੁਨਹੁ ਜੇ ਠਾਕੁਰ ਭਾਵੈ॥ ਦੇਹੁ ਦਰਸੁ ਮਨਿ ਚਾਉ ਭਗਤਿ ਇਹੁ ਮਨੁ ਠਹਰਾਵੈ॥ (੧੩੮੬)

ਅਸੀਂ ਬਹੁਤੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹਾਂ। ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਭਰਮ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਫਿਰ ਭਰਮ ਕਰਮ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਭਰਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਵਸਤ ਕੋਲ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਭੱਜਣ ਨੱਸਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਲਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ-ਬਚਨ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਤੇ ਚਾਨਣ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਮ-ਧਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਉਧਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਮ ਹੀ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਤੇ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਇੱਕ ਨਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਨਾਲ ਗੁਰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਭੁਲੇਖੇ ਭਰਮ ਤੇ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

– ਬਲਿਓ ਚਰਾਗੁ ਅੰਧ੍ਹਾਰ ਮਹਿ ਸਭ ਕਲਿ ਉਧਰੀ ਇਕ ਨਾਮ ਧਰਮ॥
ਪ੍ਰਗਟੁ ਸਗਲ ਹਰਿ ਭਵਨ ਮਹਿ ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ॥ (੧੩੮੭)

ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਧਰਮ ਹੈ, ਭਾਵ ਨਾਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਨੂੰ ਵੇਚਣਾ ਵੱਟਣਾ ਜਾਂ ਵਰਤਣਾ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਨਾਮ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਰੋਜ ਮੱਰਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। **"ਭਗਤ ਜਨਾ ਕੀ ਬਰਤਨਿ ਨਾਮੁ"** ਦੇ ਮਹਾਨ ਆਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਕਿ ਨਾਮ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ, ਪੁੜੀ ਬਣਾ, ਗਲ ਵਿੱਚ ਤਾਵੀਜ਼ ਪਾਉਣਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤਿਜੋਰੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਇੱਕ ਵਿਹਾਰ ਹੈ, ਨਾਮ ਨੂੰ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਕੇ ਨਾਮ-ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਗਿਆਨ ਤੇ ਭਰਮ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਛੱਟ ਜਾਵੇਗਾ। ਚਾਨਣ ਹੀ ਚਾਨਣ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

– ਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਦੀਵਾ ਨਾਮੁ ਤੇਰੋ ਬਾਤੀ ਨਾਮੁ ਤੇਰੋ ਤੇਲੁ ਲੇ ਮਾਹਿ ਪਸਾਰੇ॥
ਨਾਮ ਤੇਰੇ ਕੀ ਜੋਤਿ ਲਗਾਈ ਭਇਓ ਉਜਿਆਰੋ ਭਵਨ ਸਗਲਾਰੇ॥ (੬੯੪)

ਗੁਰਮਤਿ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਧਰਮ ਦਾ ਮੂਲ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਨਿਰਣਾਤਮਕ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ੁਭ ਤੇ ਉੱਤਮ ਧਰਮ ਹੈ – ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲਾ ਬਣਾਉਣਾ।

– ਸਰਬ ਧਰਮ ਮਹਿ ਸ੍ਰੇਸਟ ਧਰਮੁ॥ ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮੁ ਜਪਿ ਨਿਰਮਲ ਕਰਮੁ॥ (੨੬੬)

ਧਰਮ ਕੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨੀ ਹੈ; ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਣਾ, ਸੰਨਿਆਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ, ਪਰਬਤਾਂ ਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹਨਾ, ਗੁਫ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਕੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਛੁੱਪਣਾ ਜਾਂ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੋਕਟ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਕਤਈ ਧਰਮ ਨਹੀਂ। ਧਰਮ ਖੰਡ ਇੱਕ ਅਵੱਸਥਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਉਡਾਣ ਭਰਨ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਥਾਂ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਮਾਨਵੀ ਮਨ ਨੇ ਅਕਾਲ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋਣ ਦਾ ਸੁੱਚਾ ਸਫ਼ਰ ਆਰੰਭ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਰਾਤ, ਰੁੱਤ, ਥਿਤਾਂ ਤੇ ਵਾਰ ਕੋਈ ਅਸਥੂਲ ਵਸਤੂ

ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜਿਆਂ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਾਇਆ ਘੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ, ਭਾਵ ਇਹ ਸਭ ਵਸਤਾਂ ਨਿਰਗੁਣ ਹਨ। ਪਵਨ, ਪਾਣੀ, ਅਗਨੀ, ਪਾਤਾਲ, ਧਰਤੀ ਅਸਥੂਲ ਨੂੰ ਫੜਿਆ, ਮੋੜਿਆ ਤੇ ਤੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਾਤ, ਰੁੱਤ, ਥਿੱਤ ਤੇ ਵਾਰ ਨਿਰਗੁਣ ਹਨ। ਪਵਨ, ਪਾਣੀ, ਅਗਨੀ ਤੇ ਪਾਤਾਲ ਸਰਗੁਣ ਹਨ। ਇਹ ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣ ਦਾ ਸੰਜਮ ਧਰਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਤੀ ਸਾਡੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਸਿੱਧੀ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ, ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾਤੇ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਲਈ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਉੱਤੇ ਅਸੀਂ ਜੰਮਦੇ ਹਾਂ, ਵਿਚਰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਮਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਦੇ ਉੱਤੇ ਹੀ ਜੀਅ ਤੇ ਜਗਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੰਗਾਂ ਤੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਹੱਸਦਾ ਖੇਡਦਾ ਤੇ ਬਿਨਸਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਕਿਤਨੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਿਤਨੇ ਆਕਾਰ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਨਾਮ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

- ਰਾਤੀ ਰੁਤੀ ਥਿਤੀ ਵਾਰ॥ ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਪਾਤਾਲ॥
ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਥਾਪਿ ਰਖੀ ਧਰਮ ਸਾਲ॥
ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਜੀਅ ਜੁਗਤਿ ਕੇ ਰੰਗ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਅਨੇਕ ਅਨੰਤ॥
ਕਰਮੀ ਕਰਮੀ ਹੋਇ ਵੀਚਾਰੁ॥ ਸਚਾ ਆਪਿ ਸਚਾ ਦਰਬਾਰੁ॥ (੭)

ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਉਪਰ, ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰ ਸਰਵੋਤਮ ਜਾਹਿਰਾ ਹੈ "**ਨਾਨਕ ਕਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ**"। ਉਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਧਰਤ, ਆਕਾਸ਼, ਪਾਤਾਲ ਸੱਤਾਂ ਆਸਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪਿ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਹੈ ਤੇ ਐਸਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਹੈ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੁਰਮੁਖ ਆਤਮਾਵਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਣਗੀਆਂ, ਸੂਖ਼ਮ ਤੇ ਅਸਥੂਲ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਣਗੀਆਂ, ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣ ਵਿੱਚ "**ਸੁੰਨ ਸਮਾਧੀ ਆਪਿ**" ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਦੇਖ ਲੈਣਗੀਆਂ, ਉਹ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਧਰਮਸਾਲ ਕਰਕੇ ਸਮਝਣਗੀਆਂ, ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਧਰਮ-ਪਰਾਇਣ ਹੋਵੇਗਾ। ਧਰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜੀਵਨ ਰੂਪ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਿਮਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਵਿਸਰੇਗਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸਵਾਸ ਸਵਾਸ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਇੱਕੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀਤੇ ਪਏ ਹੋਣਗੇ। ਅਜਿਹੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਪੰਜੇ ਇੰਦਰੀਆਂ ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਦੋਖਾਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਪੂਰਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਜੀਵ ਪੰਚ ਹੋਣਗੇ। ਪੰਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਹੋਣਗੇ, ਉਹ ਪੰਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹਨ। ਐਸੀ ਅਵੱਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਲੇ ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਹਉਮੈ ਛਲ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗੀ। ਹਉਮੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਹੋਏਗੀ, ਨਾਂ ਕਿ ਉਹ ਹਉਮੈ ਦੇ ਵੱਸ ਕਰਮ ਕਰਨਗੇ। ਇਸ ਅਵਸੱਥਾ ਤੇ ਪੁੱਜਣ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਉਹ ਹੰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣਗੇ। ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਨੱਤ-ਮਸਤਕ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਬਿਨੈ-ਵੱਤ ਹੋਣਗੇ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਸੀਂ ਕੱਚੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੱਕੇ, ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਅ-ਪ੍ਰਵਾਨ ਹਾਂ, ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਮਹਾਨ, ਇਹ ਤੂੰ ਜਾਣੇ।

- ਤਿਥੈ ਸੋਹਨਿ ਪੰਚ ਪਰਵਾਣੁ॥ ਨਦਰੀ ਕਰਮਿ ਪਵੈ ਨੀਸਾਣੁ॥

ਕਚ ਪਕਾਈ ਓਥੈ ਪਾਇ॥ ਨਾਨਕ ਗਇਆ ਜਾਪੈ ਜਾਇ॥(੭)

ਇਹ ਧਰਮ ਖੰਡ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਵਾਸੀ ਆਪਣੀ ਕੀਰਤੀ ਰੂਪੀ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆਪਣਾ ਨਿਵਾਸ ਧਰਮ-ਰੂਪੀ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਧਰਤੀ ਧਰਮਸਾਲ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨਿਆ-ਰੂਪੀ, ਸੁਖਾਵੀਂ ਤੇ ਸੁਆਦਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਧੀਰਜਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਮਸਾਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਧਰਮਸਾਲ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਨਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਮ ਹੀ ਵਣਜ-ਵਿਹਾਰ। ਉਹ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਇਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਭਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸਮ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਰੂਪ ਵਸਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬਰਸਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਮਰਤਾ ਸਰੂਪ ਗੁਣਵੰਤੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਣਵੰਤਿਆਂ ਦਾ ਪਾਛਾਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਧਰਮੀ ਜੀਵ।

- ਤਿਸੁ ਜਨ ਕੇ ਪਗ ਨਿਤ ਪੂਜੀਅਹਿ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ ਜੋ ਮਾਰਗਿ ਧਰਮ ਚਲੇਸਹਿ ਰਾਮ॥ (੫੪੦)